

Im Osten nichts neues? /deel twee

Dubbelkrimp in stedelijk Oost Duitsland

In het herfstnummer 2014 van ons kwartaaljournaal gingen wij in op de ontwikkelingen van stedelijke netwerken in Midden- en Oost-Europa sinds de *Wende* waarin wij kritische kanttekeningen plaatsten bij de alom verkondigde sociaaleconomische renaissance in dit deel van ons werelddeel. In dit tweede artikel willen we nader inzoomen op het *Duitse deel* van de stedelijke band die van Erfurt tot en met Krakow loopt en dan met name op de *krimp* in deze contreien. Niet alleen op de demografische krimp maar ook op de economische. De sociale en economische ontwikkelingen zijn hier in het oosten van Duitsland beslist minder rooskleurig uitgepakt dan zoals die indertijd in de jaren 90 werden voorgespiegeld. Meer en meer tekent zich binnen Duitsland een driedeling af: het rijke Zuiden - met zijn *high tech* en financiële dienstverlening in Beieren, Baden-Württemberg en Hessen, het Noordwesten dat het zuiden op afstand probeert bij te benen - met Nordrhein-Westfalen met zijn *Kohlenpott* van het Ruhrgebied, Nedersaksen en Sleeswijk-Holstein en tenslotte het arm blijvende en krimpende Oosten - met het grondgebied van de voormalige DDR. De verstedelijking in dit oosten is vanouds geconcentreerd in het zuiden, met name in de huidige nieuwe deelstaten Thüringen, Saksen en Saksen-Anhalt. Nadere analyses hebben aan het licht gebracht dat de tegenvallende sociale en economische ontwikkelingen niet alleen of zelfs maar in de eerste plaats veroorzaakt zijn door de erfenis van het economische en stedenbouwkundige DDR-beleid van weleer maar vooral door de vooringenomen, ondoordachte en overhaaste politiek van privatisering van de industrie en de liberalisering van de ruimtelijke ordening in de jaren 90. Het meest pregnant komt dit wel naar voren in Saksen-Anhalt, de deelstaat waar wij ook al in deel een van het artikel *In Osten nichts neues?* in het herfstnummer van vorig jaar mee openden. Op het eerste gezicht het relaas van een hoofdpijndossier. Komt er hier echt nooit een einde aan de crisis?

>Demografische krimp? It's the economy, stupid!

Demografische krimp - kindertal en migratiesaldo gelden daarbij als de 'hoofdschuldigen'. In het geval van onze oosterburen denken we daarbij allereerst aan het lage kindertal dat in Duitsland al tijden rond de 1.4 kind per vrouw ligt – goed voor een even gestage als hardnekkige afname van de omvang van de bevolking. In de wederopbouwjaren 50 en 60 kenden zowel DDR als BRD een ware babyboom. Na de 'pilknik' schoot het kindertal in West Duitsland in de jaren 70 omlaag, terwijl in Oost Duitsland sinds het midden van de jaren 70 het kindertal juist weer steeg dankzij de geboortepolitiek in de DDR (ondermeer door verlenging van zwangerschapverlof tot wel 18 (!) maanden voor werkende vrouwen – maar het gewenste kindertal van 2.1 kon daarmee overigens ook niet bereikt worden [1]) waardoor vrouwen juist weer op jongere leeftijd kinderen kregen. Na de *Wende* en de economische onzekerheid die daarop volgde daalde het kindertal in het oosten dramatisch. Tegelijk kwam er een emigratie naar het westen van het land op gang, vooral onder hoog gekwalificeerden waarbij vooral vrouwen extra goed

vertegenwoordigd waren. Een en ander leidde tot een enorme *brain drain* met alle funeste economische gevolgen van dien [2]. Het is een patroon dat zich heden ten dage nog steeds doorzet. De Oost-Duitse demografische krimp kent dus een dubbelkarakter: naast het dalend kindertal is er het consequent achterblijven van de economische ontwikkelingsvooruitzichten ten opzichte van het westen, waardoor de uittocht van arbeidskrachten blijft doorgaan. De bloeiende economische landschappen waar te toenmalige bondskanselier Kohl van droomde willen hier in het oosten maar niet tot stand komen. Waar is het mis gegaan?

>Economische krimp? It's the privatization, stupid!

Voor een nader inzicht in de oorzaken van de werkelijk dramatische afbraak van de industrie die in Oost-Duitsland na de *Wende* plaatsgreep is een beeld van de aard van de industrialisering in de voorafgaande perioden onontbeerlijk. Laten we daarbij inzoomen op de zwaarst getroffen regio, de deelstaat Saksen-Anhalt. In het industriële en verstedelijkte zuiden van Oost-Duitsland is dit gebied op industrieel gebied een laatkomer. Het aanvankelijk sterk agrarische gebied haakte pas aan op het industriële tijdperk tijdens de tweede industriële revolutie in de late 19^e eeuw - de revolutie van de elektriciteit en de chemie. Chemische industrie werd een van de speerpunten in dit land van suikerbieten, kali en bruinkool met Halle, Magdeburg en Dessau als de drie belangrijkste industriële en stedelijke centra. In het interbellum en vooral tijdens de nazitijd groeiden Sachsen-Anhalt en contreien naast het Ruhrgebied uit tot hét centrale agrarisch-militair-industriële complex van Duitsland. Die centrale functie van industriële werkplaats en toeleverancier van grondstoffen en halffabrikaten werd na der Tweede Wereldoorlog gecontinueerd, maar dan vooral gericht op de omringende Oostblok-staten [3]. Na de *Wende* werden alle kaarten door de toenmalige CDU/FPD-coalitie onverbiddelijk op privatisering gezet, terwijl herstructurering en sanering veel meer mogelijkheden zou hebben geboden om grotere delen van de industrie in aangepaste vorm een doorstart te geven [4]. Voor Saksen-Anhalt had de ongenueanceerde privatiseringsaanpak extra funeste gevolgen door de sterke verwevenheid van de hier gevestigde industrie met het Oostblok in de vorm van verouderde productie voor de omringende landen en door de monocultuur van een beperkt aantal megabedrijfsconglomeraten. Vooral dat laatste maakte het gebied heel kwetsbaar. Buurdeelstaat Thüringen kon na de *Wende* terugvallen op een behoorlijk ontwikkelde MKB-sector, Saksen beschikte over een hecht en divers netwerk van bedrijven. Wat er uiteindelijk in zeer sterk afgeslankte vorm van bijvoorbeeld de chemische industrie van Saksen-Anhalt overbleef kwam in handen van grote buitenlandse multinationals als Elf/Total en Dow Chemical. Een echte wederopleving van industrie en economie wil hier nog maar steeds niet van de grond komen. Pogingen om na de *Energiewende* een graantje mee te pikken van nieuwe *Umwelttechnologieen* mislukten goeddeels. Een veelbelovende productie van eigen zonnecollectoren viel al vrij snel ten prooi aan de dumping van goedkope Chinese panelen op de Europese markt en de speculatiezucht van Angelsaksisch stutkapitaal.

>Stedelijke krimp? It's the lack of planning, stupid!

Een ramp komt zelden op zijn eentje. Dat geldt zeker ook voor de ruimtelijke en stedenbouwkundige effecten van de *Wende* in Oost Duitsland. De dramatische val van de (industriële) werkgelegenheid bracht een westwaartse emigratiegolf op gang. En of dat nog niet genoeg was werd tegelijkertijd de tamelijk stringente ruimtelijke ordeningspolitiek uit het DDR-tijdperk inclusief het daarin vervatte concept van de compacte stad geheel overboord gezet. Een bouwgolf van suburbanisatie in de contreien rond de drie grote steden Halle, Magdeburg en Dessau was het gevolg - totaal ongecoördineerd uit de grond gestampt door commerciële projectontwikkelaars in de vorm van wijken en wijkjes die niet passen in het ruimtelijk weefsel van de omgeving en de nodige voorzieningen en (transport)infrastructuur voor een snel vergrijzende bevolking missen. Het

resultaat: grote leegstand en een haperend stedelijk organisme op drie fronten: in de oude verwaarloosde *historische stadscentra*, in de naoorlogse *Plattenbau* uit de DDR-tijd en in de *suburbs* van na de *Wende*. Een haperend organisme op alle drie de fronten. De *suburbs* missen de nodige (ouderen)voorzieningen, een reden voor menigeen om proberen terug te keren naar de inmiddels goeddeels weer opgeknapte historische stadskernen; sloop is financieel nauwelijks haalbaar omdat de afschrijvingstermijn nog lang niet verstreken is. De *Plattenbau* raakte voor een deel ontvolkt maar blijft onmisbaar voor het armste werkloos geworden deel van de bevolking; intussen rijzen de instandhoudingskosten van de infrastructuur (zoals electra, water en o.v.) in dergelijke sterk uitgedunde wijken de pan uit. In de *historische stadscentra* tenslotte verdrijft gentrificatie het armste deel van de oorspronkelijke bevolking, terwijl in de laat-19^e-eeuwse bebouwingsgordels direct daaromheen leegstand en ontvolking om zich heen grijpen. Door de centrale Bondsregering bekostigde herstructurerings- en sloopprogramma's moeten sinds 2001 het gigantische overschot aan kubieke meters 'uit de markt' halen [5]. Het lijkt een even kostbare en onmogelijke opgave die alleen kans van slagen heeft als de hele onderneming niet alleen als vastgoed-economische en stedenbouwkundige opgave benaderd wordt, maar ook en vooral als sociaaleconomische en sociaal-culturele.

>Sociale krimp? Het is de politiek, stommeling!

En daarbij komt dan uiteindelijk en onvermijdelijk de politiek om de hoek kijken. Welke politiek en op welk schaalniveau is hier vooral aan de orde? Voor de inhoudelijke invulling van de stedenbouwkundige herstructurering zijn de deelstaten baas in eigen *Land*. Maar voor de vereiste sociaaleconomische en sociaal-culturele vernieuwing is veel meer nodig, en niet alleen op deelstaatniveau maar ook op nationaal niveau in de vorm van hervormingen van het sociaaleconomische beleid en het bijbehorend beleidsinstrumentarium - dit om bijvoorbeeld de groeiende sociale ongelijkheid te kunnen keren, een steeds heikeler punt in het Duitse politieke debat. Maar met een SPD als schoothondje in de huidige grote coalitie is daar voorlopig weinig kans op. Op kortere termijn lijken deelstaatverkiezingen mogelijkheden te bieden: in Saksen-Anhalt vinden die in de lente van 2016 plaats. Maar als er vervolgens in het landelijk beleid weinig verandert, is het vooral de boekhouder die blijft regeren. In 2019 is het gedaan met de overheveling van gelden van de rijke westelijke deelstaten naar de arme oostelijke, zo is de afspraak. Schäuble of diens opvolger als minster van financiën zal de *Länder* in het oosten daar onverbiddelijk aan herinneren, ook al worden hun regeringen zo rood als een kreeft.

Noten

[1] Günther Schulz, *Soziale Sicherung von Frauen und Familien*, blz. 129 in: *Drei Wege deutscher Sozialstaatlichkeit: NS-Diktatur, Bundesrepublik, DDR* München [Oldenburg Verlag] 1998, vanaf blz. 117

[2] Wilfried Köhler, *Demographic Change: Ageing, Declining Birth rates, Out-Migration* - in: *Less is future – 19 Cities – 19 Themes, International Building Exhibition Urban Redevelopment Saxony-Anhalt 2010* Berlijn/ Magdeburg [Jovis Verlag/ Sachsen-Anhalt; Ministerium für Landesentwicklung und Verkehr] 2010, blz. 248

[3] Elke Mittman, *Industrialisation in Saxony Anhalt: From an Agrarian State tot a Highly Industrialised Economic Region* en Rudi Schmidt, *De-industrialisation and Re-industrialisation* - in : in: *Less is future – 19 Cities – 19 Themes, International Building Exhibition Urban Redevelopment Saxony-Anhalt 2010*, resp. blz 136 en 262 en: *Der Konsens bröckelt* in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 21 juni 2014 waarin een meer actuele stand van zaken van de economie van Sachsen-Anhalt.

[4]Over de aanpak van de privatiseringen en de [blijvende] gevolgen daarvan zie diverse interviews in: Burga Kalkinowski, *War das die Wende, die wir wollten? – Gespräche mit Zeitgenossen* Berlijn [Verlag Neues Leben] 2015, en dan met name het interview met Christa Luft, minister economische zaken in de regering Modrow [1889-1990], de [voor]laatste van de DDR. De privatisering van de DDR-inboedel en de rol die de instantie Treuhand AG indertijd daarbij speelde kwam deze zomer weer ter sprake bij het voorstel om in de Griekenlandcrisis op grote schaal Griekse staatsondernemingen te privatiseren en de opbrengsten daarvan onder te brengen door een door de EU gecontroleerd fonds, zie o.m. : *EU und Griechenland: Der Wolfgang-Schäuble-Plan*, in: *Tageszeitung*, 12 juli 2015

[5] Over de gevolgen van de ruimtelijke politiek sinds de jaren 90 en de hedendaagse aanpak van de krimpproblematiek in het oosten van Duitsland zie o.m.: Klaus Friedrich, *Suburbanization – Retreat from the City*, Matthias Berndt, *Halfway*

There: The Federal-State Programme Urban Restructuring East Germany en Matthias Grünzig, *No End to the Crisis? Vacancy Rates and Demolition of Housing*, in: *Less is future – 19 Cities – 19 Themes*, International Building Exhibition Urban Redevelopment Saxony-Anhalt 2010 - resp. blz. 284, 330 en 340